

XVI. Yüzyıl “Lahn ve Tegannî” Tartışmalarına Dâir Bir Muammânın Çözümüne Doğru: “*el- Kavlü’l-Vasît*”in Müellifi İbn Bahâeddin mi?

Mehmet GEL*

Özet

XVI. yüzyıl Osmanlı âlim ve sûfilere arasındaki “zikir” ritüeli tartışmalarıyla ilgili olup genellikle *el-Kavlü’l-vasît beyne’l-ifrât ve’t-tefrît* adıyla bilinen risâle, çeşitli yazma eser kütüphanelerinde Birgivi Mehmed Efendi, Ebüssüüd Efendi, Çivizâde Mehmed Efendi ve İbn Bahâeddin olmak üzere XVI. yüzyılın dört farklı âlimi adına kayıtlı bulunmaktadır. Bu yönüyle risâlenin bir müellif problemi taşıdığı fark edilmiş ve daha önce iki ayrı makalede problem incelenmiştir. Bu makalede ise XVII. yüzyılda yaşamış Halvetî şeyhi Beşir Efendi’ye âit bir eserde tespit edilen konuya dâir yeni bir bilgi açısından bu problem yeniden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *el-Kavlü’l-vasît*, zikir, tegannî, İbn Bahâeddin, Birgivi, XVI. yüzyıl.

Toward the Solution of Enigma regarding XVIth century Discussions about “Lahn (Mispronunciation) and Taghanni (Melodious Recitation)”: Is Ibn Bahâeddin the author of “*al-Qawl al-Wasit*”?

Abstract

The treatise known as *el-Qawl al-Wasit bayna al-ifrat wa al-tafrîr*, which is related to debates on “dhikr” ritual among Ottoman scholars and Sufis of the 16th century, is recorded in various manuscript libraries under the names of four different scholars of the 16th century, namely Birgivi Mehmed Efendi, Ebüssüüd Efendi, Çivizade Mehmed Efendi and Ibn Bahaeddin. In this respect, it has been noticed that there is a question about the authorship of the treatise and this problem was previously examined in two different articles. In this study, this problem is to be readdressed in the light of new information related to the issue discovered in a work of Khalwati Sufi master Beşir Efendi who lived in 17th century.

Key words: *el-Kavlü’l-vasît*, dhikr ritual, melody (teganni), İbn Bahaeddin, Birgivi, XVIth century.

Giriş

Bilindiği üzere bazı Osmanlı sûfi çevrelerinde “zikir” ritüelinin “semâ, raks, deverân, lahn ve tegannî” denilen tarzlarda icrâ edilmesi, özellikle XVI. yüz-

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi (mehgel@gmail.com)

yıldan itibaren kimi Osmanlı âlim ve sûfileri arasında tartışmalara neden olmuş ve taraflarca bu meseleye dâir birçok risâle kaleme alınmıştır.¹ Günümüzde yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu risâlelerden bazıları, yapılan araştırmalardan anlaşılıyor ki birden fazla âlime nisbet edilmeleri itibarıyla müellif problemi taşımaktadır. İşte bu problemle ma'lûl olan risâlelerden biri, *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ıfrât ve't-tefrît, Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî ve Risâle 'alâ risâle 'Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks* gibi muhtelif başlıklarla² XVI. yüzyılın meşhur âlimleri Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587) ve Şeyh Muhyiddin Mehmed İbn Bahâeddin'e (Bahâeddinzâde) (ö. 952/1545) nisbet edilen risâledir.

Aslına bakılırsa umûmiyetle Birgivi'nin eseri olarak kabul edilegelmiş olan bu risâlenin –önceden beri Ebüssuûd Efendi'ye de nisbet edilen bir nüshası bilinmekteyse de³ gerçek mânâda bir müellif problemi taşıdığı hususu yakın zamanlarda fark edilmiştir. Zira bu husus, Ahmet Turan Arslan'ın sunduğu bir tebliğde *el-Kavlü'l-vasît*'in de aralarında bulunduğu Birgivi'ye nisbet edilen bazı eserlerin “yeni teknik imkânlar ışığında tetkik ve tesbite ihtiyaç gösterdiği” şeklindeki genel teması hâricinde,⁴ müstakil bir mesele olarak tarafımızdan bir makalede gündeme getirilmişti.⁵ Risâlenin Çivizâde Mehmed Efendi'ye nisbet edilen nüshasından ve bu risâle ile Birgivi ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye nisbet edilen başka bir risâle arasındaki muhtemel ilişkiden hareket ettiğimiz söz konusu makalede *el-Kavlü'l-vasît*'in Birgivi'ye âit olamayacağını, aksine bu risâlenin

1 Bu hususta bk. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yay., 2003, s. 369-384; Ferhat Koca, “Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 13, 2004, s. 25-74.

2 Daha ziyâde *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ıfrât ve't-tefrît* adıyla meşhur olan bu risâleye çalışma boyunca *el-Kavlü'l-vasît* şeklinde kısaltılmış olarak atıfta bulunulacaktır.

3 Atsiz, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1967, s. 60; Pehlul Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 70, 88.

4 Ahmet Turan Arslan, “İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler”, *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu: 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, haz. İbrahim Gümüş, İstanbul: Türbeler, Çeşmeler, Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği, 2009, s. 181.

5 Mehmet Gel, “Birgivi Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-Vasît Beyne'l-ıfrât ve't-Tefrît'in Müellifi Kimdir?”, *İslâmî İlimler Dergisi*, VII, sayı: 2, 2012, s. 59-75.

"Birgivi'nin fikirlerine cevap niteliğinde serdedilen görüşlerden oluştuğunu" iddia etmiştik. Daha sonra ise bu mesele, risâlenin İbn Bahâeddin'e nisbet edilen iki nüshasını tesbit eden Ahmet İnanır tarafından yeniden ele alındı. İnanır, tahkik ve tercümeyle de içeren bu makalede risâlenin "İbn Bahâeddin tarafından Ali Çelebi'nin raks ve deverân risâlesi üzerine yazıldığı" iddiasında bulunmaktadır.⁶

Görüldüğü üzere bu iki çalışma *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifinin Birgivi olmadığı neticesinde birleşmeleri itibarıyla meseleyi farklı bir zemine taşımış durumdadır. Bununla birlikte özellikle bu risâlenin kimden ya da hangi risâleden hareketle yazıldığı hususunun tartışmalı oluşu ve yazma eserler dünyasının nitelikleri çerçevesinde her an sonucu etkileyebilecek farklı bir bilgiye ulaşılma ihtimâli, bu meselenin bütünüyle aydınlandığının iddia edilemeyeceğini, daha sağlam bir neticeye varabilmenin ancak yeni bulgularla mümkün olduğunu düşündürmektedir. Nitekim bu düşünceleri doğrular nitelikte bir bilgi tarafımızdan tespit edilmiştir. İşte bu yazıda bu bilgi tahlil edilecek ve böylelikle mesele yeniden gözden geçirilmiş olacaktır.

I. *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifi İbn Bahâeddin mi?

Yukarıda belirtildiği gibi *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifinin kim olduğu problemiyle ilgili olarak söz konusu makalemizde, kendilerine mezkûr risâlenin birer nüshası nisbet edilen Ebüssuûd Efendi ve Çivizâde Mehmed Efendi seçenekleri üzerinde durulmuş olmakla birlikte, son tahlilde o zamanki bilgilerle bu risâlenin Birgivi'ye âit olamayacağı dışında bir iddiada bulunamayacağımızı ifade etmiştik. Buna mukâbil İnanır ise, bu risâleyi İbn Bahâeddin'e mal etmekte bir beis görmemektedir. Zira ona göre, "elde edilen veriler" kendisini bu sonuca götürmektedir.⁷ Esasen İnanır'ın "elde edilen veriler" ifâdesinden kastı, Milli Kütüphane Tokat-Zile İlçe Halk Kütüphanesi ve Adnan Ötüken Kütüphanesi koleksiyonlarında tespit ettiği risâlenin iki nüshasındaki İbn Bahâeddin'e yönelik nisbet, özellikle de bunlardan birincisinde bu risâlenin "İbn Bahâeddin tarafından Ali Çelebi'nin raks ve deverân risâlesi üzerine (yazılan) bir risâle" olduğu meâlindeki kayıttır. Yani İnanır bu risâleyi temelde mezkûr kayıтта Ali Çelebi'nin

6 Ahmet İnanır, "İbn Bahâeddin'in 'Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi'd-Deverân ve'r-Raks' Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, sayı: 2, 2013, s. 127-163.

7 İnanır, "İbn Bahâeddin'in", s. 135, 145-146.

risâlesine yapılan atfın da etkisiyle iki nüshadaki nisbete dayanarak İbn Bahâeddin'e mal etmektedir.

İnanır'ın bu yaklaşımı hakkında burada hemen şu ifâde edilmelidir ki, herhangi bir yazma eserin özellikle de “müellif hattı” henüz bulunamamış ya da bugüne gelmemiş olup birden fazla isme nisbet edilen risâlelerin müelliflerine yönelik kesin hükümler verebilmek için çoğu zaman müellif problemlerine bizâtihi kaynaklık eden (müstensihlere âit) böyle kayıtlara dayanmak yeterli değildir ve yanıltıcı olabilir. Bu yüzden tıpkı Birgivi Mehmed Efendi, Ebüssuûd Efendi ve Çivizâde Mehmed Efendi örneklerinde olduğu gibi, yalnızca söz konusu nisbetlere istinâden bu risâlenin İbn Bahâeddin'e âit olduğunu iddia etmek ikna edici olmaz ve çeşitli açılardan tenkid edilebilir. Bu çerçevede söz gelimi Tokat-Zile nüshasındaki mezkûr kayıt Ali Çelebi'nin kimliği, “raks ve deverân” risâlesi ile hangi risâlenin kastedildiği, –aşağıda bahsedileceği üzere– bu isimle meşhur bir risâlenin Ali Çelebi'ye nisbetinin bazı sûfilerce kasıtlı olarak üretildiği iddiası gibi hususlar açısından sorgulanabilir ve böylelikle farklı bir yöne gidilebilir. Bu bakımdan kanaatimizce *el-Kavlü'l-vasit*'in müellifinin gerçekten İbn Bahâeddin mi, yoksa başka biri mi olduğu meselesi ancak yeni delil yahut karinelerle vuzuha kavuşturulabilir.

“Giriş”te de işaret edildiği üzere, bu meselenin tavzihine katkı sağlayabilecek bir karine, müsveddesi (âhir-i Rebî'u'l-evvel) 1040/1630 tarihinde tamamlanmış olan *Semâ ve Deverân Risâlesi* başlıklı bir eserde tespit edilmiş durumdadır. Bursalı Mehmed Tahir'in adını *Burhânu'l-elhân fî hükmi't-tegannî ve'd-devrân* olarak verdiği ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunan bu eser, Halvetiyye tarikatının Ahmediyye şubesinin Mısıriyye koluna mensup Kütahya'da faaliyet göstermiş olan “Kalburcu şeyhi” Beşir Efendi tarafından kaleme alınmıştır.⁸ Kendi zamanındaki “bazı mütefakkihe” ve bunlara tâbi olan “cehelenin lev m ü ta'nları” nedeniyle “Halvetî fukarâsının etdiği semânın Kitâb ve sünnete muhâlif olmadığını” açıklamak⁹ gâyesiyle yazdığı bu eserinde Beşir Efendi, İbn Bahâeddin ve “Müftî Ali Çelebi”ye nisbet edilen risâleler bağlamında dikkat çekici gön-

8 Beşir Efendi hakkında bk. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2007, s. 184-185; Alberto Fabio Ambrosio, *Bir Mevlevinin Hayatı: 17. Yüzyılda Sufilik Öğretisi ve Ayinleri*, trc. Ayşe Meral, İstanbul: Kitap Yay., 2012, s. 199.

9 Beşir Çelebi, *Semâ ve Deverân Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 1352, vr. 3^b.

dermeler yapmaktadır. Bu göndermelerden İbn Bahâeddin'le ilgili iki mühim kaydında Beşir Efendi şunları söyler:

"Kezâlik *Bezzâziye* kavline mi 'amel idelüm ki Bahâeddinzâde Efendinin bilâ-hilâf kavli mu'teddün-bih degüldür, nitekim raks helâldür diyeni ikfârı mu'teddün-bih olmadığı gibi demiş."¹⁰

"Bahâeddinzâde'nin ba'zı sözleri dahı var, anları da irâd idelüm: Eydür ki, ey risâle viren karındaş, risâleni mütâla'a itdüm, dîn emrinde ve ihyâ-i sünnetde¹¹ ihtimâmın ziyâde olsun ve bid'atler inkârında gözün varmış, siz tegannî ve ırlamak ve ezkârda lahna inkâr itmişsiz, bu ırlamak ve bu zikrlerde hatâ ve lahn itmek bid'atlerün esve'i ve münkerâtun enkeridür, lâkin benim bir nasihatüm var, sâdik karındaşdan¹² anı kabûl eyle. Ol nasihat budur ki, tâlib-i hak olup kendisin ihtisâba nasb iden kişiye lâyük budur ki, rütbe-i fetvâyı bırakup me'haz-ı ahkâm ve 'ilel-i ahkâma muttali' ola, sahîh ile ve kavî ile za'ifi temyiz etmek gerek. İmâdeddîn 'müftî müctehid olмага icmâ' itdiler' didüğinden murâd budur. Ebu'l-Leys, 'bu mertebeye varmayana iftâ harâmıdır' demiş. Ammâ müftî mücerred kitâbda yazılana i'timâd itmek hatâ-i azîmdür. Niçün dersen, şunun için ki, bu zamânda halk içinde kitâblar şâyî' ve meşhûr oldu ki ol kitâbları ba'z-ı âdemler tasnif ve cem' itdiler. Hâşiyelerden ve kenârlardan ictihâd tabakasına ve 'ilel ve me'haz bilmek mertebesine yetişmediler de tarîk-i müstakîmden azdılar. *Fetâvâ-yı hâvî* ve *Câmi'u'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı sûfiyye* ve *Müştemilü'l-ahkâm* ve bunlar gibi ve kütüb-i mu'teberede sehv ü hatâdan bir mikdâr vardır, *Hidâye* sâhibi gibi ve yine kütüb-i mu'teberede biri birine mütezâdd u muhâlif fetvâlar var, belki bir kitâb da var, ba'zılar dir ki sahîh budur, ba'zılar dir ki sahîh hilâfidir, bu makâma nazar iden müftî şaşırur, biri birinden tercihe ve temyize kâdir olmaz, meger şol müftî ki fetvâ mertebesine yetişse, 'ilel-i ahkâmı bile. İmdi bu risâlede beş nesne var: riyâ ve istihfâf-ı dîn ve cehr-i bi'z-zikr ve ırlamak ve lahn itmek. Ammâ riyâ harâm-ı kat'idir, helâl diyen kâfir, fâ'ili fâsıkdır, istihlâl itmezse demişler. Savâb budur ki mürâî küfrine hükm olunmaya, gerçi ba'z-ı fakîh geçinenler itdiyse de riyâ-i mahzda. Ammâ istihfâf-ı dîn didün, eger kasında istihfâf varsa küfrinde şübhe yokdur, eger kasında istihfâf yok ise eger istihfâf zâhir ise mushaf-ı şerîfi isâ'et etmek gibi yine kâfir olur, eger istihfâf zâhir değil ise küfrine hükm olunmaz, belki te'dib ve ta'zîr olunur. Ammâ üç bâkî ki, zikr-i cehrî ve ırlamak ve lahn da harâm diyen akvâli zikr itmişsin¹³ mübâh diyen akvâli dahı biz sana zikr

10 Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 6^{ab}.

11 Bu kelime metinde, sehven olsa gerek, "sünnetinde" şeklinde yazılmıştır.

12 Bu kelime metinde "kardandaşdan" şeklinde kayıtlı olmakla birlikte, *el-Kavlü'l-vasit*'deki Arapça asıl ibâre ("ehun") göz önüne alınarak bu şekilde düzeltilerek yazılmıştır.

13 Bu kelime metinde -muhtemelen bir hata eseri olarak- "itimese" şeklinde kayıtlıdır. Fakat ke-

idelim: Bezzâzî zikr-i cehrî harâmıdır didigünden birkaç satırdan sonra ‘ref‘-i savt-ı bi‘z-zikr câ‘izdir’ demiş.”¹⁴

Bu iki alıntıdaki “Bahâeddinzâde” ismine yönelik atıflar esas alınır- sa, Beşir Efendi bu nakilleri İbn Bahâeddin’e âit olduğunu düşündüğü ya da öyle nisbet edildiğini bildiği bir eserden yapmış gibi görünmekte- dir. Nitekim tespitimize göre Beşir Efendi’nin bu nakilleri yaptığı eser *el-Kavlü’l-vasît beyne’l-ifrât ve’t-tefrît* adıyla meşhur Arapça risâleden başkası değildir. Zira onun yukarıdaki ilk alıntıda İbn Bahâeddin’e atfettiği ifâde *el-Kavlü’l-vasît*’in ortalarında yer alan bir cümle, ¹⁵ ikinci uzun alıntı ise bu risâlenin mukaddimesinin tercümesidir. ¹⁶ Ayrıca Beşir Efendi’nin eserinde bu risâlenin başka cümlelerine de atıfları bulunmaktadır. ¹⁷ Şu halde bu somut tespitlere istinâden açıkça ifâde edilebilir ki, Beşir Efendi *el-Kavlü’l-vasît*’in müellifi olarak İbn Bahâeddin ismini bilmekteydi.

Beşir Efendi’nin bu bilgisi acaba *el-Kavlü’l-vasît*’in gerçek müellifini mi yansıtmaktadır? Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplardan ilki, Be- şir Efendi’nin söylediği üzere *el-Kavlü’l-vasît*’in müellifinin İbn Bahâeddin olduğudur. Zira eserini 1630 yılında tamamlamış birisi olarak Beşir Efendi’nin bu bilgiyi *el-Kavlü’l-vasît*’in müellif hattını kullanmak sûretiyle edindiği yahut da –aynı tarîkate mensup olmasalar bile– İbn Bahâeddin de kendisi gibi bir “şeyh” olduğu için, bunu sûfi çevreler arasında dola- şımda olan müteber bir bilgi olarak öğrenmiş olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte bu soruya “Beşir Efendi’nin bilgisine ihtiyatla yaklaşıma- nın daha isabetli olduğu” tarzında ikinci bir cevap da verilebilir. Zira onun bu bilgiyi risâlenin güvenilir olmayan herhangi bir istinsah nüshasından elde etmiş olabileceği, ya da tartışmalı bir meselede “orta yolu” öneren bu risâlenin sûfiler ve ulemâ arasındaki “itibar”ından yararlanmak üzere İbn Bahâeddin’e yanlış bir şekilde nisbet edildiği, Beşir Efendi’nin de bu yanlış

limenin *el-Kavlü’l-vasît*’teki Arapça karşılığı “zikrettin” anlamında “zekerte” kelimesi olduğu için, bu anlama uygun olarak “itmişsin” şeklinde düzeltilerek yazılması tercih edilmiştir.

14 Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 46^b-47^b.

15 Çivizâde Mehmed Efendi (?), *Risâle fi’l-lahn ve’t-teğannî*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, no: 1548, vr. 165^{ab}. Krş. için bk. İnanır, “İbn Bahâeddin’in”, s. 153, 159. Bu dipnotta Çivizâde Mehmed Efendi ve diğer dipnotlarda başka yazar isimlerinin yanına konulan soru işareti (?), ilgili eserlerin bu isimlere nisbet edilmesinin şüpheli olduğunu ifâde etmektedir.

16 Çivizâde, *Risâle fi’l-lahn*, vr. 163^b-164^a. Krş. için bk. İnanır, “İbn Bahâeddin’in”, s. 147-150, 156-157.

17 Bk. Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 9^b, 17^a, 17^b, 20^b, 22^a, 23^b.

bilgiye dayandığı iddia edilebilir. Nitekim böyle bir iddiayı Beşir Efendi'nin "Müftî Ali Çelebi" hakkında verdiği bilgiler için somut olarak öne sürmek mümkündür. Şöyle ki, tespitlerimize göre Beşir Efendi mezkûr eserinde günümüzde yazma eser kütüphanelerindeki çeşitli nüshalarında Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye (ö. 932/1525) nisbet edilen *Risâle fi hakkı deverâni's-sûfiyye* adlı eseri aynı şekilde bu âlime nisbet etmektedir.¹⁸ Oysa bu nisbet, muhtemelen Beşir Efendi kendi eserini henüz yazmadan önce, başlığında Çivizâde'ye (ö. 995/1587) mâl edilen, ama aynı devirde yaşamış başka bir âlime âit olma ihtimâli de bulunan *Risâle fi hakkı'd-deverân* adlı eserde "nice bâtil sûfî"nin Zenbilli'ye "iftirâ"sı şeklinde nitelenerek tekzib edilmektedir.¹⁹ Bu bakımdan Beşir Efendi'nin *el-Kavlü'l-vasî'ti* İbn Bahâeddin'e nisbetinin de Zenbilli'ye yönelik bu nisbetinde olduğu gibi "kuşkulu" bir ni-

18 Beşir Efendi'nin risâlesinin birçok yerinde "Müftî 'Ali Çelebi" yahut "Ali Çelebi" ismiyle göndermede bulunduğu âlimin meşhur şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi olduğu şu ifâdelerinden anlaşılmalıdır: "Bezzâzi 'müstahillun kâfirun' didüğün Bahâeddinzâde ve müftî Zenbilli 'Ali Çelebi reddeylemişler". Bk. Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 9^b. Beşir Efendi'nin bu âlime atfettiği görüşlerin *Risâle fi hakkı deverâni's-sûfiyye*'de yer aldığını ise şu tespitler göstermektedir: 1-Beşir Efendi risâlesinde, Bezzâzi'nin "müstahillun kâfirun" demesini ve deverânın haramlığı hakkında "icmâ' dâvâsı"nda bulunmasını Ali Çelebi'nin reddettiğini söyler. Nitekim bu iki husus da Zenbilli'ye nisbet edilen risâlede yer alır. 2. Beşir Efendi Ali Çelebi'ye "Ali Çelebi de deverân harâmdur diyü İmâm'dan nakil de yokdur dimiş" ve "müftî 'Ali Çelebi nevverallâhu merkadehü Şâfi'î deverâmî câiz gördü, teşeffü' iderüz didügi..." şeklindeki görüşleri atfeder. Bu görüşler Zenbilli'ye nisbet edilen risâlede ise, "(...) Deverânın haram olduğuna dâir âyet ve hadisten bir nas/delil yoktur. (Mezhep) imamımız İmam Âzam'ın da onun haramlığıyla ilgili bir sözü yoktur. Bunun yanında eş-Şâfi'î ona cevaz vermiştir. Bazı ibadetlerde Şâfiyye mezhebine uymak câizdir..." şeklindeki cümlelerle belirtilir. Bk. Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 9^b, 17^a, 17^b, 40^b; krş. Dilaver Güner (haz.), "Semâ ve Devrân Hakkında İki Risâle: Zenbilli Ali Efendi'nin (ö. 932/1525) Risâlesi", *Marife*, yıl: III, sayı: 1, 2003, s. 256-258.

19 Müellif, risâlesini Zenbilli Ali Efendi'ye nisbet edilen risâleyi "tezyif" için kaleme aldığını söyledikten sonra, bazı tasavvuf ehlinin raks ve semâyı "tervîc için ba'zı mutasavvıfaya ve niçe müteşeyyihe mürâca'at kılup bid'atlarını te'yîd için envâ'il resâ'il izhâr idüp ism-i zıkr itlâkıyla esnâf-ı fetâvâ ibrâz" eylediklerini; "hattâ merhûm Müftî 'Ali Çelebi'nin tasnifi ve te'lifi diyü bu risâle[yi] ba'z-ı *sadr-nişîn* olan ceheleye" imzalattıklarını, "nice bâtil sûfiler"ın de bu risâleyi "şamının yüceliği"nden dolayı Zenbilli'ye isnad ederek "iftira" ettiklerini yazar. Bk. Çivizâde (?), *Risâle fi hakkı'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 621, vr. 94^b-95^a-96^a. Risâledeki bu iddiaya vaktiyle R. Öngören de dikkat çekmiştir. Bk. Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, s. 369-370, dn. 150. Zenbilli'ye nisbet edilen risâle yakın zamanda müellif problemi açısından Ahmet İnanır'ın bir makalesine de konu olmuştur. Bk. Ahmet İnanır, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnât Edilen 'Risâle fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks'ın Aidiyet Sorunu", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı: 14, 2010, s. 155-178.

telik taşıdığı iddia edilebilir.²⁰ Fakat burada şunu da belirtmek gerekir ki, *el-Kavlü'l-vasît* ile *Risâle fi hakkı deverâni's-sûfiyye*'nin durumları arasında birinci risâlenin İbn Bahâeddin dışında üç âlime daha nisbet edildiği, ikinci risâlenin ise –bilindiği kadarıyla– yalnızca “Müftî Ali Çelebi”ye nisbetinin söz konusu olduğu gibi bir nüans bulunmaktadır. Yani mezkûr tezkîb esas alınırca, Beşir Efendi'nin *Risâle fi hakkı deverâni's-sûfiyye*'nin müellifi hakkında yanlış olması, –bu yanlış genel bir problem olduğu için– *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifi hakkında da yanlış olduğu anlamına gelmeyebilir.

Öte yandan bunlardan ayrı olarak meseleye bir de *el-Kavlü'l-vasît*'in muhtevası ile müellifinin kimliği arasındaki ilişki açısından bakıldığında, İbn Bahâeddin'in bu risâlenin müellifi olma ihtimâli “mantıksız” bir seçenek gibi görünmemektedir. Başka bir ifâdeyle *el-Kavlü'l-vasît*'teki görüşler, Bayramiyye tarikatına mensup bir “şeyh”in dile getirebileceği türden olup İbn Bahâeddin'in bu kimliğiyle tezat teşkil edecek bir nitelik arz etmemektedir. Zira müellif “riyâ, dini tahfif, cehrî zikir, lahn ve tegannî” konularını ele aldığı bu risâlesini başka bir âlimin risâlesinde “zikirlerde lahn ve tegannî”nin “haram” olduğuna yönelik “bazı görüşleri zikretmesinden” hareketle kaleme almış ve kendisi bunun aksine özellikle bu ritüellerin (cehrî zikir, lahn, tegannî) “mübah” olduğunu salık veren “bazı görüşleri zikretme” cihetine giderek, doğru yaklaşımın “mübahlığa fetva verme” ile bunları “helâl görenlerin küfrüne fetvâ verme” arasında “orta yol” (et-tevassut) olduğunu ifâde etmektedir.²¹ Bu anlamda o, cehrî zikrin câiz, “gînâ ve lahnın ise *Kur'ân*'da ve zikirde kesinlikle haram” olduğunu, fakat “öğüt ve hikmet içeren beyitlerle tegannî yapmanın ve fânî dünya nimetlerinden, fâsit niyetlerden arınmış olarak vecd elde etmek ve yalnızlığı gidermek vb. için onu dinlemenin haramlığına hükmetmenin gerekemeyeceğini, tegannî ve lahnı helâl görenlerin tekfîrine dâir de asıl olarak bir görüş (vech) bulunmadığını” söylemektedir.²² Risâledeki bu yaklaşım, müellifinin söz konusu sûfilik ritüellerine bütünüyle menfî bakmayan bir

20 Bu “kuşku”yu destekleyen bir unsur da Beşir Efendi'nin risâlesinde verdiği şu bilgidir: “Nitekim lahn helâldür diyeni ikfâr eylediği makbûl olmadığı tafsil girüde beyân oldu. Müftî 'Ali Efendi Ebüssuûd Efendi'den *Bezzâziye* ile 'amel olunmaz deyu nakl eyledi”. Bk. Beşir Çelebi, *Semâ*, vr. 47b. Zenbilli ile Ebüssuûd Efendi'nin yaşları ve konumları hesaba katıldığı zaman bu bilginin doğru olmadığı, Beşir Efendi'nin hata yaptığı anlaşılmaktadır.

21 Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 164^a, 165^b.

22 Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 165^b-166^a.

şahsiyet olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım, risâlenin nisbet edildiği âlimlerden olup yaşadıkları devirde sûfilerin bu tür ritüellerine menfî bakan Birgivi²³ ve Çivizâde’ye²⁴ değil, İbn Bahâeddin’in kimliğine uygundur düşmektedir.

Yalnız, müellifin risâlenin mukaddimesinde “zikirlerde lahn ve tegannîyi inkâr eden” muhatabına “iyi yaptığını, çünkü bu ikisinin bid’atların ve münkerlerin en kötüsü” olduğunu söylemesi ve risâlenin sonlarına doğru “daha önemli meşguliyet olmasaydı, bu konuda ikna edici olanı yazardım” ifâdesini kullanması,²⁵ bu uygunluğun İbn Bahâeddin gibi bir “şeyh”ten ziyâde bir “âlim” için söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü bu ifâdeler, risâlenin müellifinin sanki bir “sûfî” değil de Osmanlı ilmiye tarîkinde görev yapan ve ilmî hassasiyeti ağır basan bir “âlim” olduğu intibâmı uyandırmaktadır. Bu intibâ ise diğer bir ihtimal olarak meşhur XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimi Ebû Sa’îd el-Hadimî’nin (ö. 1176/1762) *el-Kavlü’l-vasît*’i nisbet ettiği Ebüssuûd Efendi’yi gündeme getirmektedir.²⁶ Gerçekten de Ebüssuûd Efendi’nin bazı ilmî ve tasavvufî meselelerde genellikle sergilediği “mütedil/dengeli” kavramıyla tanımlanabilecek yaklaşımı düşünülüşünde,²⁷ risâledeki mezkûr ifâdelerden çıkan mânâyla uyumlu olan bu ihtimâl önem kazanmaktadır. Fakat yapılan araştırmalar sayesinde biyografisi ve eserleri açık şekilde ortada olan Ebüssuûd Efendi’ye –bilindiği kadarıyla– el-Hadimî dışında *el-Kavlü’l-vasît*’i nisbet eden güvenilir herhangi bir kaynak bulunmadığı gibi,²⁸ bu risâledeki meseleler hakkında

23 Birgivi’nin bu tür yaklaşımlarının tahlili için bk. M.Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzeneindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 208-223.

24 Çivizâde Mehmed Efendi’nin “zikrullah” bağlamında “cehr”in “şer’an istisnâ olunan mevâddan gayrıda bid’at” olduğuna dâir bir fetvâsı için bk. Gel, “Birgivi”, s. 73, dn. 54.

25 Çivizâde, *Risâle fi’l-lahn*, vr. 163^b, 165^b.

26 Bk. Gel, “Birgivi”, s. 65-66. Bu hususta ayrıca bk. Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu*, s. 70, 88.

27 Bu hususta bir fikir edinmek üzere belirgin “subjektif/ideolojik ve tarafgir” yaklaşımına dikkat etmek kaydıyla Y. Z. Yörükân’ın şu çalışmasına bakılabilir: Yusuf Ziya Yörükân, “Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi, Ebüssuud Efendi ve Sarı Saltuk”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2-3, 1952, s. 145.

28 Yalnız burada bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki birkaç nüshasının Ebüssuûd Efendi’ye nisbet edildiğini belirtmek lâzımdır. Bk. Atsız, *Ebüssuud Bibliyografyası*, 1967, s. 60; Abdullah Demir, *Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebüssuud Efendi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006, s. 43; Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu*, s. 71.

ona âit aynı istikamette bir fetvâ veya eser de bilinmemektedir.²⁹ Bundan dolayı *el-Kavlü'l-vasît*'in Ebüssuûd Efendi'ye âit olma ihtimali söz konusu karinelerle ön plana çıkar gibi görünmemektedir. Tabii olarak bu da ibreyi mevcut şartlarda yine Beşir Efendi'nin bilgisine, yani *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifinin İbn Bahâeddin olabileceği seçeneğine döndürmektedir.

II. *el-Kavlü'l-vasît* Hangi Risâleden Hareketle Yazıldı?

el-Kavlü'l-vasît'in –müellifinin kimliği bakımından da son derece önemli olan– hangi risâleden hareketle yahut kime hitâben yazıldığı hususuna dâir ortada üç iddia bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir risâlenin derkenarında yer almakta, diğer ikisi ise vaktiyle tarafımızca ve İnanır tarafından ileri sürülen iddialardır. Şimdi bu iddiaları ayrı ayrı inceleyelim.

1. *el-Kavlü'l-vasît*'in Osman Efendi'ye Hitâben Yazıldığı İddiası

Bu iddia *el-Kavlü'l-vasît*'in Süleymaniye Kütüphanesi'nde Birgivi adına kayıtlı bir nüshasının derkenarında bulunmaktadır. Bu kayda göre, *el-Kavlü'l-vasît*'in mukaddimesinde “kardeş” hitâbıyla kastedilen kişi Osman Efendi'dir. Bu kişi “kendi iddiasına göre kuvvetli görüşleri (el-akvâlü'l-kaviyye) seçmiş ve müslümanları yanıltmış birisidir. O, bir risâle kaleme almış ve bunda riyâkârı (el-mürâî), dini hafife alanı, zikirler ve onun dışındakilerde yapılan tegannî ve lahnı helâl göreni kesin olarak tekfir etmiş ve ceahrî zikri haram kılmıştır.”³⁰

Muhtemelen risâlenin müstensihi tarafından yazılmış olan bu kayıt, öyle anlaşılıyor ki *el-Kavlü'l-vasît*'in mukaddimesinde verilen bilgilere dayanmaktadır. Bu kaydın oradaki bilgilerden farklı yanı, *el-Kavlü'l-vasît* müellifinin hitâb ettiği kişinin Osman Efendi olduğu ve bu kişinin yazdığı risâlede riyâkâr ve dini hafife alanı da tekfir etmiş olduğu bilgileridir. Kanaatimizce bunlardan Osman Efendi'ye atfedilen risâlede “riyâkâr ve dini hafife alanın tekfiri”nin de yer aldığı hususu, müstensih tarafından muhte-

29 Ebüssuûd Efendi'nin “raks ve deverân” hakkında birçok fetvâsı tespit edilmiş olmakla birlikte “lahn ve tegannî” hakkında herhangi bir fetvâsı görülmemektedir. Bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı -Fetâvâ-yı Ebussu'ud Efendi-*, İstanbul: Kapı Yay., 2012, s. 98-106; Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu*, s. 166-169.

30 Birgivi (?), *Risâle fî beyâni'l-haddî't-tegannî ve'l-lahn*, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, no: 170, vr. 259^b, derkenar. Pehlul Düzenli böyle bir kaydın risâlenin Esad Efendi koleksiyonu, 615 numaralı nüshasında da (vr. 107^b, derkenar) bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu*, s. 71.

melen *el-Kavlü'l-vasît*'in bu konuları da ihtivâ etmesine istinâden yazılmış olabilir. *el-Kavlü'l-vasît* müellifinin muhatabının Osman Efendi olduğu hususu ise, açıkçası kaynağı meçhul olan, belki müstensihin kendi çevresinden “gelişigüzel” şekilde edinmiş olduğu bir iddia olarak değerlendirilebilir. Zira mevcut araştırmalar çerçevesinde bu iddiayı doğrulayacak bir bilgi olarak ne Osman Efendi isimli birine âit böyle bir risâle tesbit edilmiş, ne de şu veya bu ölçüde mezkûr konuları ihtivâ ettiği bilinen risâlelerden biri kaynaklarda bu isimde birine nisbet edilmiştir.³¹ Ayrıca bu iddianın yazılı bulunduğu *el-Kavlü'l-vasît* nüshasının Birgivi'ye nisbet edilmiş olması da, bu yazmadaki bazı kayıtların sağlamlığına dâir kuşku uyandırmaktadır. Şu halde bu şartlarda *el-Kavlü'l-vasît*'in Osman Efendi'ye hitâben yazıldığı iddiasına itibar etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

2. *el-Kavlü'l-vasît*'in Birgivi ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye Nisbet Edilen “Tegannî” Risâlesinden Hareketle Yazıldığı İddiası

Bu iddia vaktiyle tarafımızdan gündeme getirilmişti ve o zamanki tespitlerimize göre *el-Kavlü'l-vasît* ile Birgivi ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye (ö. 1043/1633-34) nisbet edilen *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih ve vücûbi istimâ'il-hutbe* adlı risâle³² arasında şu hususlarda muhteva irtibatlarının dikkati çektiği söylenmişti:

a. *el-Kavlü'l-vasît* müellifinin mukaddimesinde muhatabı hakkında söylediği gibi, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te lahn, tegannî ve bid'atların “inkâr” ediliyor olması.

b. *el-Kavlü'l-vasît* müellifinin, muhatabının risâlesinde “zikirde cehr, tegannî ve lahn”ın haramlığına dâir söylenenleri naklettiğini belirtmesi; *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* müellifinin de “tasliye, tarziye ve te'mîn”lerin cevâzına “asıl” bulunmadığını söyledikten sonra, bunların “tegannî ve lahn” ile icrâsı hâlinde haramlığın/kerâhatin artacağı meselesini birçok delille ele alması.

c. Her iki risâlede tegannînin mübah mı, haram mı olduğu tartışması bağlamında ifâde edilen “(güvenilir âlimlerden) bazıları tegannîyi bütün

31 Mesela Kâtip Çelebi “tegannî, cehrî zikir, raks ve deverân” konularında yazılmış risâleler ve müellifleri hakkında bilgi verirken, böyle bir isim ve eserinden hiç söz etmez. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, trc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012, II, 697, 705-706.

32 Bu risâle bundan sonra *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* şeklinde kısaltılmış olarak zikredilecektir.

dinlerde haram kılınmış yaptı, bu nedenle onu helâl kılanı tekfir etmek gerekir, bazıları da tegannî ve aynı şekilde lahnı şeriat-ı Muhammedî'de câiz kıldı, bundan dolayı bu kavillere bakan kişi hayret eder” meâlindeki ibârenin ortak olması ve bu çerçevede özellikle *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'*te yer alan “tegannî dinlerin tamamında haramdır ve aynı şekilde lahn icmâ ile haramdır” ibâresi ile, *el-Kavlü'l-vasît'*te yer alan “gınânın haramlığı üzerine icmâ dâvâsı nasıl sahih olur?” meâlindeki ibârenin âdeta biri diğere cevap tarzında serdedilen sözlere benzemesi.

d. *el-Kavlü'l-vasît'*teki “(...) tegannî ve lahnı helâl kılanın tekfirine ise asıl olarak herhangi bir vech yoktur” ifâdesi ile, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'*teki “(...) bu sebeple Zahirüddin el-Merginânî'den nakledilen rivâyete göre (bunları) tekfir etmek gerekir” ifâdesinin birbiriyle yakından alâkalı gibi görünüp âdeta birincisinin ikincisine atıfla yazıldığı intibâmın edinilmesi.

e. *el-Kavlü'l-vasît'*in sonundaki “tegannî ve lahn”ın hükmüne dâir ifâde edilenlerin bir bakıma *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'*teki “tegannî ve lahn”a ilişkin görüşler karşısında müellifin kendi görüşlerini dile getirmesi olarak düşünülebileceği.

Bu irtibatların ise *el-Kavlü'l-vasît'*in *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'* adlı risâleden müllhem olarak yazıldığı düşüncesini doğurduğu ifâde edilmişti.³³

Ahmet İnanır'a göre bu düşünce isabetli değildir. Zira adı geçen risâleler arasında “gerek konu gerekse muhteva bakımından temel farklılıklar” bulunmaktadır. Ona göre bu “farklılıklar” şunlardır:

a. *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'*in konusu devrin müezzinlerinin hutbe esnasında yapmayı alışkanlık hâline getirdikleri, sünnet hatta vâcib olarak değerlendirdikleri “tasliye, tarziye ve te'mîn”ler hakkındadır. *el-Kavlü'l-vasît'*in konusu ise “riyâ, dini hafife alma, cehrî zikir, tegannî ve lahn” hakkındadır. Bu yüzden “her iki risâle ele aldıkları temel konular bakımından birbiriyle paralel değildir”.

b. *el-Kavlü'l-vasît'*in müellifi, “cehrî zikrin haram olduğunu söyleyenlerden bir kısmını kardeşim zikretti. Biz de mübah olduğunu söyleyenlerin bir kısmını zikredeceğiz” demektedir. Oysa *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih'*te “cehrî zikir” ve bunun haramlığıyla ilgili deliller bulunmamaktadır. Keza *el-Kavlü'l-vasît'*in müellifi “tegannî ve lahn”ı *Kur'ân* ve zikir esnasındaki

33 Gel, “Birgivi”, s. 61-65.

durumuyla ele alırken, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* müellifi bunları hutbe esnasında “tasliye, tarziye ve te'mîn”ler bağlamında incelemektedir. Ayrıca o, “*Kur'ân* okurken güzel ses mânâsında “tegannî”nin meşrûyetine delâlet eden rivâyetlere de yer vermektedir”. Bu sebeple “her iki risâle muhteva bakımından da örtüşmemektedir”.

c. *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te yer alan “çünkü tegannî dinlerin tamamında haramdır” ifâdesi, *el-Kavlü'l-vasit*'te “hakikati öğrenmek isteyen kimseler bir taraftan bazı âlimlerin tegannînin bütün dinlerde haram olduğunu, hatta bunu helâl görenlerin kâfir olup öldürülmeleri gerektiğini görüp, diğer taraftan da bazı âlimlerin de şeriat-ı Muhammediyye'de câiz olduğunu söylediğini görünce hayret etmişlerdir” şeklinde olup, müellif “burada İslâm'da tegannînin mübah olduğunu iddia edenlere de yer vermektedir”. Ayrıca *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in müellifi söz konusu ibârede “bunu helâl görenlerin kâfir olup öldürülmeleri gerektiği” ifâdesine yer vermemiştir”. Yani İnanır'a göre tarafımızca iki risâlede ortak olarak yer aldığı iddia edilen ibâreler birbirinden farklıdır.

İşte İnanır, bu “farklılıklar” nedeniyle *el-Kavlü'l-vasit* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasında “konu ve muhteva bakımından bir bağlantı” kuramadığını söylemektedir.³⁴

Bu iddialar açısından her iki risâle incelendiği zaman ortaya nasıl bir sonuç çıkmaktadır? Başka bir ifâdeyle bu risâleler arasında herhangi bir bağlantı var mıdır? Öncelikle şu belirtilmelidir ki, *el-Kavlü'l-vasit* müellifinin muhatabına “dinin emrinde ihtimam gösterdiği, sünnetleri ihyâ ettiği, bid'atları ve zikirlerdeki tegannî ve lahnı inkâr ettiği” için “iyi yaptığını” söylemesine nazaran,³⁵ tespitte çalıştığımız risâleyi bid'at hassasiyeti ekserinde “zikirlerde tegannî ve lahn” konusunu içeren bir eser olarak düşünmek doğru gibi görünmektedir. Yine *el-Kavlü'l-vasit* müellifinin muhatabına hitâben “kalan üçüne (cehrî zikir, tegannî, lahn) gelince, ey kardeşim onların haramlığına dâir denilenlerin bazısını sen zikrettin, biz de onların mübahlığına dâir denilenlerin bazısını zikredelim” ifâdesini kullanması,³⁶ söz konusu risâlenin muhtevasının ise bunların haram oldukları yönündeki görüşlerden müteşekkil olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla denebilir ki aradığımız risâlenin özelliklerini daha ziyade bu çerçevede içinde

34 İnanır, “İbn Bahâeddin'in”, s. 140-142.

35 Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 163^b.

36 Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 164^a.

düşünmek ve değerlendirmeleri de buna göre yapmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Şimdi bu yaklaşım doğrultusunda *el-Kavlü'l-vasît* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ilişkisi hakkındaki mezkûr iddiaları incelemeye başlarsak;

a. İnanır'ın söylediği gibi gerçekten de ilk bakışta bu iki risâlenin “temel konular bakımından” birbiriyle uyuşmadığı gibi bir intibâ edinilmektedir. Zira *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in ilk kısmında müellifin “zamanındaki müezzinlerin mu'tâd hâle getirdikleri, sünnet hatta vâcib olduğuna inandıkları hutbe esnasındaki tasliye, tarziye ve te'minlerin kitâb, sünnet ve akvâl-i fukahâya göre cevâzına delâlet eden bir asıl bulunmadığı, aksine kerâhatine ve haramlığına delil bulunduğu” görüşü ispat edilmeye çalışılmaktadır.³⁷ Müteâkiben de müezzinlerin söz konusu “tasliye, tarziye ve te'min”lerinin “tegannî ve lahn” ile icrâsı hâlinde hükmün ne olacağı meselesi ele alınmaktadır.³⁸ Yani yedi varaklık risâlenin ilk dört varığını teşkil eden bu kısmın ana konusu hutbe esnasındaki “tasliye, tarziye ve te'min”ler olup, “tegannî ve lahn” burada tâli bir unsur olarak yer almaktadır.

Bununla birlikte risâlenin gerek bu kısmındaki “tasliye, tarziye ve te'min”lerin “tegannî ve lahn” ile icrâsı meselesinin işleniş biçimine, gerekse son üç varakta ele alınan meselelere yakından bakıldığında, iki risâlenin konusunun ciddî ölçüde örtüştüğünü söylemek de mümkün olmaktadır. Zira *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* müellifi hutbe esnasındaki “tasliye, tarziye ve te'min”lerin “tegannî ve lahn” ile icrâsı meselesini incelemeye “tegannî ve lahn”ın hükmüyle ilgili rivâyetleri naklederek başlamakta –ki burada risâleler arasındaki muhteva irtibatlarından biri görülmektedir.³⁹ ve hükme bu zeminden ulaşmaktadır. Konu bakımından bir anlamda *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in ikinci kısmı olarak nitelendirilebilecek son üç varakta ise, müellif önce Kur'an'ın “tegannî” ile okunması meselesini rivâyetler naklederek ele almakta;⁴⁰ sonra “tegannî” kavramının mânâsını belirleyip bu ekseninde *Kur'an*, ezan, hutbe, zikirler ve şiirlerdeki hükmünü ortaya koymakta;⁴¹ bunu tâkiben de “lahn” kavramını ve *Kur'an*'ın

37 Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâ'i'l-hutbe*, Süleymaniye Ktp., Harput, no: 429, vr. 77^b-81^a.

38 el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 81^{ab}.

39 Bk. el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 81^a; Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 165^b.

40 el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 81^b-82^b.

41 el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 83^a.

"lahn" ile okunması meselesini incelemektedir.⁴² Yani müellif bu kısımda –çeşitli değiniler yapmakla birlikte münhasıran ele almadığı "cehrî zikir" hâricinde– *el-Kavlü'l-vasît* müellifinin göndermede bulunduğu "tegannî ve lahn" meselelerini müstakil olarak incelemiş durumdadır.

Ayrıca risâleler karşılaştırılırken onların bütünüyle aynı konuları içermesini beklemenin doğru bir yaklaşım olmayacağı, bu anlamda *el-Kavlü'l-vasît*'te yalnızca altı yedi kısa cümleyle değinilen "riyâ ve dini tahfif" konularını diğer risâlede de aramanın gereksiz olduğu hesaba katılmalıdır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere *el-Kavlü'l-vasît* müellifi diğer risâlenin konusu bağlamında özellikle "zikirlerde tegannî ve lahn"a gönderme yapmakta ve kendi risâlesinde de esas itibarıyla bu konuları incelemektedir. Dolayısıyla bu iki risâlenin ele aldıkları "temel konular" bakımından bütünü ayrı olduğunu söylemek zor olduğu gibi, ciddî ortaklıklar taşıdıkları da bir gerçektir.

b. Yukarıda belirtildiği üzere *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te "tegannî ve lahn" meselesi yalnızca hutbe esnasındaki "tasliye, tarziye ve te'mîn"ler bağlamında değil, *el-Kavlü'l-vasît*'te olduğu gibi bilhassa *Kur'ân*'da ve kısmen zikirlerdeki icrâsı açısından da incelenmektedir. Öyle ki müellifin bu bahiste ifâde ettiği ve aşağıda "c" başlığı altında değinilecek olan bir ibâre *el-Kavlü'l-vasît*'te de aynı şekilde yer almaktadır.⁴³ Bu yüzden "*Kur'ân*'da ve zikirlerde tegannî ve lahn" konusunda risâleler arasında farklılık bulunduğu düşüncesine istinâden dile getirilen "muhteva örtüşmemesi" iddiası isabetli görünmemektedir. Ayrıca *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in hutbe esnasındaki "tasliye, tarziye ve te'mîn"lerin "tegannî ve lahn" ile icrâsı bahsinde ifâde edilen "(...) çünkü tegannî dinlerin tamamında haramdır ve aynı şekilde lahn icmâ ile haramdır" görüşüne *el-Kavlü'l-vasît*'te eleştirel bir tarzda değinilmiş olması da, risâleler arasındaki muhteva irtibatına dâir başka bir karine teşkil etmektedir.⁴⁴

Bununla birlikte İnanır'ın "muhteva örtüşmezliği" iddiası *el-Kavlü'l-vasît*'in aksine *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'te müstakil olarak incelenmeyen "cehrî zikir" konusu çerçevesinde haklılığa sahip gibi görünmektedir. Aradığımız risâlenin esas itibarıyla "tegannî ve lahn" konusuna ağırlık vermiş olma ihtimalinin yüksekliği göz önüne alınacak olursa, bu haklı

42 el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 83^a-84^a.

43 el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*, vr. 82^b; Çivizâde, *Risâle fi'l-lahn*, vr. 165^b.

44 Bk. Gel, "Birgivi", s. 63-64.

tespitin risâleler arasında irtibat kurulmasına neden olan karineleri ne ölçüde geçersiz kılacağı ya da irtibatın var olup olmadığı açısından “tegannî ve lahn”ın mı, yoksa “cehrî zikr”in mi daha belirleyici olduğu hususu elbette tartışmaya açıktır. Bu tartışma bağlamında hem Birgivi’ye hem de Akhisârî’ye nisbet edilen diğer bir risâle olan *Risâle fi’z-zikri’l-cehrî* ile *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetih* arasında kurulan ilişki de önem arz etmektedir.⁴⁵

c. Dipnotta kaydedilen Arapça metinlerde görüleceği üzere, önceki makalemizde belirtildiği şekilde risâlelerde müşterek bir ibâre bulunmaktadır.⁴⁶ Üstelik *el-Kavlü’l-vasît*’te bulunan ibârenin önündeki “gınânın haramlığı üzerine icmâ dâvâsı nasıl sahih olur” meâlindeki cümle, *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetih*’te “tegannînin dinlerin tamamında, lahnın da icmâ ile haram” olduğuna yönelik görüşler nazar-ı itibara alındığında mânidar gibi görünmektedir.

Hülâsa, bütün bu tahliller çerçevesinde denebilir ki *el-Kavlü’l-vasît*’in *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetih*’ten hareketle yazılmış olabileceği iddiası temelsiz olmayıp, göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimal olarak hâlâ masada durmaktadır.

Eğer bu iddia bir an için “gerçek” kabul edilecek olursa *el-Kavlü’l-vasît*’in müellifinin kim olduğu problemi açısından ne ifâde eder? Yahut Beşir Efendi’nin söylediği gibi *el-Kavlü’l-vasît*’in müellifi İbn Bahâeddin olabilir mi?

Yukarıda tahlil edilen *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâ’i’l-hutbe* adlı risâle, bazı kaynaklarda ve Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında Birgivi Mehmed Efendi, Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Şeyh Sinan el-Bayındırî’ye nisbet edilmekle birlikte, incelememize göre bu isimde olup aralarında dikkat çekici bir mâhiyet farkı bulunan iki ayrı risâle bilinmektedir. Kâtip Çelebi ve İsmâil Paşa el-Bağdâdî’nin ifâdeleri ve risâlelerin muhteva analizi temelinde bunlardan “tegannî” bahsini ihtiva eden risâlenin

45 Bu hususta bk. Gel, “Birgivi”, s. 71-72, dn. 44, 47.

46 *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetih*’deki ibâre şöyledir: بالقرآن: وهذا اصل عظيم في هذا الباب اي باب جواز التغني بالقرآن: وعدم جوازه و عليه يتفرع مسائل هذا الباب و من لم يقف علي هذا الاصل يغلط كثيرا اذ جعل بعضهم التغني محرما في جميع الاديان فيلزم اكفار مستحله و بعضهم اجازه في الشريعة المحمدية و كذا اللحن فيتحير الناظر الي هذه الاقوال . Bk. el-Akhisârî, *Risâle fi’t-tegannî ve hurmetih*, vr. 82^b. *el-Kavlü’l-vasît*’deki ibâre ise şöyledir: فكيف تصح دعوي الاجماع علي تحريم الغناء فاذا نظر الطالب الي هذه الاقوال يتحير اذ بعضهم جعل الغناء محرما في جميع الاديان فيلزم اكفار مستحله بل متمني حله و بعضهم اجازه في الشريعة المحمدية و كذا اللحن . Bk. Çivizâde, *Risâle fi’l-lahn*, vr. 165^b.

Birgivi'ye,⁴⁷ diğerinin ise Akhisârî'ye âit olabileceği tahmin edilmektedir.⁴⁸ Bu tahmine diğer bir ihtimâl olarak her iki risâlenin de daha ziyâde Birgivi'nin *Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinden yararlanılarak Akhisârî tarafından yazılmış olabileceği faraziyesi eklendiğinde, *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifi meselesini sorgulamak bakımından önümüzde iki seçenek durmaktadır: Birgivi Mehmed Efendi ve Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî.

Bu seçeneklerden ilki esas alındığında, *el-Kavlü'l-vasît*'i Birgivi'nin risâlesinden hareketle babasının amcasının oğlu olan İbn Bahâeddin'in⁴⁹ yazmış olabileceği şeklinde, akrabalık ilişkisi ve kimlik bakımından ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, birbirini "kardeş" ya da "sâdık kardeş" diye tavsif edebilen iki yakın akraba ve bazı sûfi çevrelere eleştirel yaklaşan bir "âlim" ile Bayramiyye tarîkatine mensup bir "şeyh" in bu nitelikleriyle uyumlu yaklaşım içeren risâlelerini bir nevi yerli yerine oturtması itibarıyla ma'kul gibi görünmektedir. Fakat bu sonuç, Birgivi ve İbn Bahâeddin'in yaşları hesaba katıldığı zaman gayr-ı ma'kul bir hâl almaktadır. Zira akrabalık bağına göre Birgivi'nin babasının emsali gibi görünen İbn Bahâeddin'in vefat ettiği 952/1545 yılında, 929/1523 yılı doğumlu olan Birgivi tahsil hayatını sürdüren henüz yirmi iki yaşındaki genç bir medrese talebesi durumundadır.⁵⁰ Dolayısıyla *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin tarafından Birgivi'nin risâlesinden hareketle yazılmış olma ihtimâli bu yaş/kuşak uyumsuzluğu nedeniyle ortadan kalkmış olmaktadır. Bu uyumsuzluk aynı zamanda *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* ile *el-Kavlü'l-vasît* arasında irtibat bulunduğu, *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin'e âit olduğu ve *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'in Birgivi'ye âit olduğu iddialarından en az birinin yanlış olduğunu da göstermektedir.

Söz konusu seçeneklerden ikincisi esas alındığında ise, yine birincisinde olduğu gibi risâlelerdeki yaklaşım ve kimlikler bakımından mantıklı gö-

47 Gel, "Birgivi", s. 69-73. Yeni bir tespitimize göre bu risâleyi XVIII. yüzyılın meşhur Osmanlı âlimi Saçaklızâde Muhammed el-Mar'aşî (ö. 1732) de *Risâle fi hükmi't-tegannî* adlı eserinde "Birgivi teganniden nehy için imâl edilen risâlesinde dedi ki..." şeklindeki ifâdesiyle Birgivi Mehmed Efendi'ye nisbet etmektedir. Bk. Saçaklızâde, *Risâle fi hükmi't-tegannî*, Milli Ktp., no: 06 hk 1593/1, vr. 11^a.

48 Gel, "Birgivi", s. 69-73.

49 Bildiğimiz kadarıyla bu akrabalık ilişkisini Kâtib Çelebi'nin verdiği "satır arası" bir bilgiden hareketle ilk olarak M.Hulusi Lekesiz tespit etmişti. Bk. Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s. 29-32. İbn Bahâeddin'in biyografisi için bk. Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-sakâ'ik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, s. 427-429.

50 Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s. 42.

rünen, ama yaşadıkları zaman dilimi itibarıyla İbn Bahâeddin'in Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'ye hitâben risâle kaleme almasının imkânsızlığı yüzünden menfî bir sonuçla karşı karşıya kalınmaktadır. Zira İbn Bahâeddin –belirtildiği üzere– 1545 yılında vefat etmişken, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* nüshalarından bazılarının nisbet edildiği Akhisârî bu tarihlerde belki henüz doğmamış olup bundan seksen sekiz sene sonra 1633-34 yılında vefat etmiştir.⁵¹

Görüldüğü üzere problem, *el-Kavlü'l-vasît* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasında kurulan irtibata bağlı olarak bu risâlelerin nisbet edildiği âlimler olan İbn Bahâeddin, Birgivî veya Akhisârî seçenekleri ekseninde çözülememektedir. Öyleyse çözüm yolunda başka seçeneklere bakmak gerekmektedir. Bu çerçevede bir açıdan mezkûr seçenekleri çıkmaza sokar gibi görünen *el-Kavlü'l-vasît* ile *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih* arasında kurulan irtibatı dikkate almayarak, *el-Kavlü'l-vasît*'in yazılmasını sağlama ihtimali bulunan başka risâleler üzerinde durmak belki çözüm üretebilir.

3. *el-Kavlü'l-vasît*'in “Müftî Ali Çelebi”nin “Deverân ve Raks” Risâlesinden Hareketle Yazıldığı İddiası

Yukarıda da belirtildiği üzere bu iddia Ahmet İnanır tarafından Milli Kütüphane'de bulunan *Risâle 'alâ risâle Ali Çelebi fi'd-deverân ve'r-raks* (Tokat-Zile nüshası) ve *Risâle fi'd-deverân ve'r-raks* (Adnan Ötüken nüshası) adlı risâlelere istinâden öne sürülmektedir. İnanır'a göre İbn Bahâeddin adına kayıtlı olup *el-Kavlü'l-vasît*'in diğer nüshaları olan bu risâlelerdeki (daha doğrusu başlıklarındaki) ifâdeler, *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin tarafından Ali Çelebi'nin “raks ve deverân” risâlesi üzerine yazıldığını göstermektedir. Burada ismi geçen Ali Çelebi *el-Kavlü'l-vasît* ile aralarında “paralellik” kurulamayan *Risâle fi hakkı'd-deverân ve'r-raks* müellifi “Müftî Ali Çelebi” değil, *Risâle fi hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cehrî* müellifi Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1572) olabilir. Bu hususta “kesin hüküm”, ancak “kütüp-

51 Akhisârî hakkında bazı bilgiler için bk. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul: Maârif tab'i, 1951, I, s. 157; Ali Çelik, *Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Bid'at Risâlesi*, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Yay., 2000, s. 10-15; Ahmed al-Rûmî al-Akhisârî, *Against Smoking: an Ottoman Manifesto*, edit. Yahya Michot, Kube Publishing, 2010, p. 1-10; Bu son eserdeki bilgiler için geçtiğimiz ocak ayında yayımlanan Türkçe tercümesine de bakılabilir: Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, giriş ve notlar: Yahya Michot, trc. Ayşen Anadol-Mehmet Yavuz, İstanbul: Kitap Yay., 2015, s. 15-48.

hane kayıtlarında henüz rastlanmayan” *Risâle fi hakkı'd-deverân ve 'z-zikri'l-cehrî* adlı eser tespit edildikten sonra verilebilir.⁵²

İnanır'ın bu iddiası birçok açıdan isabetli görünmemektedir. Zira herşeyden önce iddianın dayanaklarından biri olan *el-Kavlü'l-vasît*'in Adnan Ötügen nüshası, “deverân ve raks” konularını ihtiva etmediği halde *Risâle fi'd-deverân ve'r-raks* şeklinde isimlendirilmiş olması nedeniyle kaynaklığı açısından güvenilir değildir. Keza Tokat-Zile nüshası da “Ali Çelebi'nin deverân ve raks risâlesi üzerine (yazılan) bir risâle” olduğu meâlindeki ismiyle, “deverân ve raks” konulu bir risâle üzerine “riyâ, dini tahfif, cehrî zikir, tegannî ve lahn” gibi tamamen başka konuları inceleyen bir risâlenin yazıldığını ifâde etmesi itibarıyla mantikî olarak sorunlu/tutarsız görünmektedir.

Bu sorunlu hâl, Ali Çelebi'ye nisbet edilen risâlenin muhtevası incelendiği ve *el-Kavlü'l-vasît*'teki bazı ifâdelerin ölçөгünden geçirildiği zaman iyice tebârüz etmektedir. Şöyle ki, kütüphanelerde genellikle “Ali Çelebi” adına kayıtlı olan *Risâle fi hakkı deverânî's-sûfiyye* adlı eser, “zikir/cehrî zikir” konusuyla ilgili son paragrafı hâricinde, adında belirtildiği üzere tamamen “deverân” meselesini ihtiva etmektedir.⁵³ Yani bu risâlede, üzerine yazıldığı iddia edilen *el-Kavlü'l-vasît*'in ekseriyetini teşkil eden “tegannî ve lahn” meselesi hiç yer almamaktadır. Oysa *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifi kendisini harekete geçiren risâlede “zikirlerde tegannî ve lahn” meselesinin ele alındığına delâlet eden net sözler sarfetmektedir. Aynı şekilde *el-Kavlü'l-vasît*'te de *Risâle fi hakkı deverânî's-sûfiyye*'nin neredeyse tamamını kaplayan “deverân” meselesine hiç değinilmemektedir. Ayrıca mânidardır ki, Beşir Efendi *Burhânu'l-elhân fi hükmi't-tegannî ve'd-devrân* adlı eserinde İbn Bahâeddin'e nisbet ettiği *el-Kavlü'l-vasit* ile Müftî Ali Çelebi'ye nisbet ettiği risâleye (*Risâle fi hakkı deverânî's-sûfiyye*) sürekli birlikte atıf yapmasına rağmen, bunların birbiriyle bağlantılı olduğuna dâir herhangi bir görüş beyan etmemektedir. Dolayısıyla İnanır'ın da farketmediği üzere,⁵⁴ – Tokat-Zile nüshasında kayıtlı olduğu anlamda– *el-Kavlü'l-vasît*'in *Risâle fi hakkı deverânî's-sûfiyye*'den hareketle yazıldığını söylemek mümkün görünmemektedir.⁵⁵

52 İnanır, “İbn Bahâeddin'in”, s. 138-139, 145-146.

53 Bk. Güner (haz.), “Zenbilli Ali Efendi'nin (ö. 932/1525) Risâlesi”, s. 255-258.

54 İnanır, “İbn Bahâeddin'in”, s. 138-139.

55 Burada şu da belirtilmelidir ki eğer *el-Kavlü'l-vasit*, *Risâle fi hakkı deverânî's-sûfiyye*'den hareketle yazılmış olsaydı, o takdirde Ali Çelebi yahut Müftî Ali Çelebi denilen kişinin Zenbilli Ali Cemâli Efendi olamayacağı ortaya çıkardı. Çünkü *el-Kavlü'l-vasit*'in müellifi mukaddi-

Diğer taraftan bu hususta *el-Kavlü'l-vasît*'in İnanır'ın ifâde ettiği şekilde belki başka bir “deverân ve raks” risâlesinden hareketle yazılmış olabileceği, Tokat-Zile nüshasındaki kaydın da böyle anlaşılabilirliği gibi bir görüş de dile getirilebilir. Fakat bu görüş, söz konusu risâle en azından isim bazında –ki normalde isim muhtevayı yansıtır– *el-Kavlü'l-vasît*'in konusuyla örtüşmeyeceği için kuvvetli bir ihtimal olarak düşünülemez. Bu çerçevede İnanır'ın *el-Kavlü'l-vasît*'in Kınalızâde Ali Efendi'ye nisbet edilen *Risâle fî hakkî'd-deverân ve'z-zikri'l-cehrî*'den hareketle yazılmış olabileceği tahmini de ma'kul görünmemektedir. Nitekim zaten İnanır'ın iddiasına mesned teşkil eden Tokat-Zile nüshasında *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin'e nisbet edilmiş olması, konu uyuşmazlığı gibi başka karinelere gerek kalmaksızın bu tahmini yanlışlamaktadır. Çünkü 1545 yılında vefat eden İbn Bahâeddin'in, bu tarihte henüz ilk medresesinde çalışan otuz altı yaşındaki genç bir müderris olan Kınalızâde'ye⁵⁶ hitâben, hem de varlığı (o vakit) meçhul bir risâleden hareketle kendisini “sâdik kardeş” diye takdim ettiği bir risâle yazmış olabileceği tabii olarak beklenemez.

Bu tahliller çerçevesinde sonuç itibarıyla *el-Kavlü'l-vasît*'in bir istinâh nüshasındaki başlıktan hareketle Ali Çelebi'ye nisbet edilen “deverân ve raks” risâlesi üzerine yazıldığını iddia etmek isabetli görünmemektedir. Bu sonuç, mesnedi aynı olduğu için tabiatıyla *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin'e nisbeti hususunda da kuşku uyandırmaktadır.

Sonuç

el-Kavlü'l-vasît'in müellifinin kim olduğu problemi bağlamında yeni bir bulgu olarak bu makalede tahlil edilmeye çalışılan Beşir Efendi'ye âit *el-Kavlü'l-vasît*'in İbn Bahâeddin'in eseri olduğu bilgisi, mevcut araştırmalar çerçevesinde bu risâlenin müellifine dâir kimliği bilinen ikinci bir tarihsel şahsiyet tarafından dile getirilen bir iddia olması bakımından dikkat çekicidir. Başka bir ifâdeyle *el-Kavlü'l-vasît*'i Ebüssuûd Efendi'ye nisbet eden XVIII. yüzyılın meşhur âlimi Ebû Sa'îd el-Hadimî hâricinde, XVI. yüzyılın ikinci, XVII. yüzyılın ilk yarısı gibi daha erken zamanda yaşamış bir Halvetî

mesinde, kendisini harekete geçiren risâlenin müellifine “kardeş” diye hitâb etmekte, fakat Zenbillî'ye ise “Ali el-Cemâlî gibi onlardan (müftilerden) bazısı da...” şeklindeki ifâdesiyle, risâlesinin sonlarında ayrıca atıfta bulunmaktadır.

56 Kınalızâde'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar: Kınalî-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzıla'sı*, Ankara: Lotus Yay., 2004, s. XVII-XXIII; Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul: İz Yay., 2005, s. 37-66.

şeyhi olarak Beşir Efendi'nin böyle bir bilgiye sahip olması probleme dâir elbette önemli bir veri niteliği taşımaktadır. Çünkü bu problem çerçevesinde daha önce tespit edilmiş olup *el-Kavlü'l-vasît*'i Birgivî Mehmed Efendi ile Çivizâde Mehmed Efendi'ye ve hatta İbn Bahâeddin'e nisbet eden diğer bilgiler, hep ismi/kimliği meçhul müstensihlerin kayıtlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki tahliller şunu göstermektedir ki, Beşir Efendi'nin bu bilgisi de sonuç itibarıyla *el-Kavlü'l-vasît*'in kesin olarak İbn Bahâeddin tarafından kaleme alındığını ispat etmediği için problem çözülmüş olmamaktadır.

Kanaatimizce bu problemin çözümünde *el-Kavlü'l-vasît*'in hangi risâle ve kimden hareketle yazıldığının tespiti kilit bir role sahiptir. Mevcut üç iddia çerçevesinde yaptığımız tahliller bu hususta da henüz kesin bir sonuca ulaşamadığını göstermektedir. Fakat bu üç iddiadan biri olan *el-Kavlü'l-vasît*'in *Risâle fi't-tegannî ve hurmetih*'ten hareketle yazılmış olma ihtimali hâlâ bir seçenek olarak masada durmaktadır. Bundan sonraki süreçte hem bu hususu, hem de *el-Kavlü'l-vasît*'in müellifi problemini vuzuha kavuşturabilmek için öncelikle “tegannî, lahn, raks, deverân ve semâ” meselelerine dâir XVI. ve XVII. yüzyıllarda yazılmış risâleleri gözden geçirmek isabetli olacaktır. Ayrıca konuyla ilgili yazma eserler ve tarihsel kaynaklar üzerinde yapılacak araştırmalar da, tıpkı bu makalenin yazılmasını sağlayan Beşir Efendi'ye âit bilginin tespitinde olduğu gibi, problemin çözümüne ilişkin dikkate değer veriler sağlayabilir.

Kaynakça

- Ahmad al-Rûmî al-Akhisârî, *Against Smoking: an Ottoman Manifesto*, edit. Yahya Michot, Kube Publishing, 2010.
- Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, giriş ve notlar: Yahya Michot, trc. Ayşen Anadol-Mehmet Yavuz, İstanbul: Kitap Yay., 2015.
- Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Risâle fi't-tegannî ve hurmetihî ve vücûbi istimâ'i'l-hutbe*, Süleymaniye Ktp., Harput, no: 429, vr. 77^b-84^b.
- Ambrosio, Alberto Fabio, *Bir Mevlevinin Hayatı: 17. Yüzyılda Sufilik Öğretisi ve Ayinleri*, trc. Ayşe Meral, İstanbul: Kitap Yay., 2012.
- Arslan, Ahmet Turan, "İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler", *I. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu: 13-14 Nisan 2007 Bildiriler Kitabı*, haz. İbrahim Gümüş, İstanbul: Türbeler, Çeşmeler, Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği, 2009, s. 175-182.
- Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Ebussuud Bibliyografyası*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 1967.
- Beşir Çelebi, *Semâ ve Deverân Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 1352, vr. 1^b-111^a.
- Birgivi (?), *Risâle fi beyânî'l-haddî't-tegannî ve'l-lahn*, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, no: 170, vr. 259^b-262^b.
- Çelik, Ali, *Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî ve Bid'at Risâlesi*, Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Yay., 2000.
- Çivizâde (?), *Risâle fi hakkî'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 621, vr. 94^b-98^a.
- Çivizâde Mehmed Efendi (?), *Risâle fi'l-lahn ve't-tegannî*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, no: 1548, vr. 163^b-166^a.
- Demir, Abdullah, *Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Fetâvâ-yı Ebussu'ud Efendi*, İstanbul: Kapı Yay., 2012.
- Düzenli, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi ve Fetvâları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Gel, Mehmet, "Birgivi Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-Vasit Beyne'l-İfrât ve't-Tefrit'in Müellifi Kimdir?", *İslâmî İlimler Dergisi*, VII, sayı: 2, 2012, s. 59-75.
- Gürer, Dilaver (haz.), "Semâ ve Devrân Hakkında İki Risâle: Zenbilli Ali Efendi'nin (ö. 932/1525) Risâlesi", *Marife*, sayı: 1, 2003, s. 256-258.
- İnanır, Ahmet, "Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâli Efendi'ye İsnât Edilen 'Risâle fi Hakkî'd-Devrân ve'r-Raks'ın Aidiyet Sorunu", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı: 14, 2010, s. 155-178.
- _____, "İbn Bahâeddin'in 'Risâle alâ Risâle Ali Çelebi fi'd-Deverân ve'r-Raks' Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, sayı: 2, 2013, s. 127-163.

- İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I, İstanbul: Maârif tab'ı, 1951.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, trc. Rüştü Balcı, II, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012.
- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 13, 2004, s. 25-74.
- Lekesiz, M. Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-şakâ'ik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul: İz Yay., 2005.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu'da Süfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yay., 2003.
- Saçaklızâde, *Risâle fi hükmi't-teganni*, Milli Ktp., no: 06 hk 1593/1, vr. 1^a-13^a.
- Unan, Fahri, *İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar: Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzıla'sı*, Ankara: Lotus Yay., 2004.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2007.
- Yörükan, Yusuf Ziya, "Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2-3, 1952, s. 137-160.